

De wenteling van het wiel in het Westen

– Prof. Brian R. Sinclair

De beroemde architect Le Corbusier deed, filosoferend over onze hogere aspiraties als ontwerpers, eens de uitspraak dat het de functie is van een gebouw om ons droog te houden, maar dat het doel van de architect is ons te ontroeren. Nergens zijn zulke nobele bedoelingen duidelijker dan in religieuze bouwwerken en hun inherente gewijde ruimtes.

Prof. Brian R. Sinclair is werkzaam aan de faculteit voor bouwkunde van de Universiteit van Manitoba in Canada.

Sinds mensen deze aarde begonnen te bevolken, is er altijd grote betekenis gehecht aan de gebieden buiten ons bereik. In een poging om verschijnselen een naam te geven die ons begrip te boven gaan en waarover we geen rechtstreekse controle hebben, van ziekten en natuurrampen tot oogstopbrengsten, heeft de mensheid verklaringen gezocht buiten zichzelf. Door het geloof in een eerbetoon aan de goden, verwierven de mensen een gevoel van vrede en geruststelling en bouwden daardoor innerlijke kracht op. Dit gaf de eenvoudige stervelingen een plaats als een miniem onderdeelje van een complex en mystiek universum, van een diep mysterie en een intense onderlinge verbondenheid.

Door de ontwikkeling van het wetenschappelijk denken met zijn nadruk op het verstand kreeg de mens een heel andere plaats in de kosmos. Naarmate het geloof in de wetenschap toenam, brak de maatschappij steeds meer met de tradities en met het verleden. De bekende religieuze geschiedschrijver Mircea Eliade schrijft over de ontheiliging van de hedendaagse wereld en merkt daarbij op dat ‘de moderne niet-religieuze mens het transcendente verwerpt, de betrekkelijkheid van

de werkelijkheid accepteert en er zelfs toe kan komen te twijfelen aan de zin van het bestaan.'

De laatste jaren echter is de seculiere wetenschappelijke wereld vanuit diverse richtingen onder schot genomen. Met de ontwikkeling van de quantum-fysica en de chaos-theorie zien we zelfs in de meest orthodoxe wetenschappen weer een vorm van denken ontstaan waarin vaststaande noties van feiten en waarheid opnieuw onder de loep worden genomen. De belangstelling in het Westen voor wereldwijde wijsheidstradities zoals het Hindoeïsme en het Boeddhisme laat zien dat er opnieuw een innerlijk zoeken naar betekenis ontwaakt. Als resultaat daarvan slaan Noord-Amerikanen nieuwe paden in bij het ontdekken en waarnemen. Architecten en designers proberen, als antwoord op bewegingen binnen de cultuur in ruimere zin, een rijke setting te scheppen voor dat zoeken. Sacrale architectuur, als een gebouwde weerspiegeling van deze geloofssystemen, vormt een tastbare stoffelijke ondersteuning voor de reiziger op het pad.

Symbool en mythe

Van alle symbolische systemen die een inspiratie vormden voor het bouwkundig ontwerpen zijn er weinig zo machtig geweest als de religie. Religieuze devotie verschaft de energie en vastberadenheid die maakt dat sacrale architectuur het profane overstijgt, verheven wordt boven het alledaagse en een unieke rol krijgt toebedeeld in onze culturen. De Amerikaanse antropoloog Clifford Geertz merkte op: 'Een religie is een symbolensysteem dat erop gericht is machtige allesdoordringende en langdurige stemmingen en motivaties in mensen op te roepen door algemene voorstellingen over het bestaan te formuleren en deze voorstellingen zo'n aura van feitelijkheden te geven dat die stemmingen en motivaties uniek realistisch lijken.' Zulke motivaties brachten architecten ertoe de grenzen voor het bouwen als eerbetoon aan het goddelijke steeds verder te verleggen. De macht van de architectuur

wordt uitgedrukt in de beheersing van een aantal complexe en met elkaar samenhangende parameters voor het ontwerpen - een geslaagde sacrale ruimte is niet slechts een kwestie van schaal of detaillering, maar veeleer van het integreren en tot een eenheid maken van een kakofonie van delen. Of het nu de omhoog rijzende gotische kathedraal is met zijn glas-in-lood ramen, gewelfde plafonds en lichtbogen, of de uiterst eenvoudige Zen-tuin met zijn nadruk op diepe innerlijke beschouwing, sacrale architectuur is tegelijkertijd nederig-makend en kracht-schenkend; zij maakt het ons mensen gemakkelijker te bedenken wie we zijn en waarom we zijn. Sacrale architectuur probeert een beeld te geven van de kosmos en overbrugt de moeilijke kloof tussen het alledaagse en het goddelijke.

De religieuze architectuur kan worden gezien als een concretisering van de mythische reis van de held die we overal ter wereld in de wijsheidstradities terugvinden.

De beweging van het profane naar het spirituele heeft een algemene metafoor verschaft voor het ontwerpen van religieuze gebouwen overal op de wereld. Professor Thomas Barry schrijft dat 'sacrale architectuur vaak het verhaal vertelt van symbolische onderwerpen en ruimten. In het bijzonder symboliseert bepaalde architectuur de spirituele reis.' Dit soort mythologie maakt nog steeds in zeer grote mate deel uit van ons huidige bestaan. Onze steden, landschappen, gebouwen, ruimtes en voorwerpen zijn gewoonlijk doorspekt met mythen en symbolen. Door middel van een groot scala aan maten vertegenwoordigen onze ontwerpen en bouwsels, bewust of onbewust, ons begrip van de kosmos, waarbij we ons begrip van het universum condenseren in gebouwde vorm en ruimte.

Het Tibetaans Boeddhisme

Hoewel de Noord-Amerikanen al in de vorige eeuw bekend waren met het Boeddhisme (Thoreau en Emerson voelden zich tot de leringen ervan aangetrokken), begint er de laatste jaren een diepere

en bredere belangstelling te komen. Na de opstand in Lhasa in 1959 als reactie op de Chinese bezetting van Tibet, zorgde de wereldwijde verspreiding van lama's ervoor dat deze specifieke vorm van het Boeddhisme wijd en zijd zichtbaar werd.

De wortels van het Boeddhisme gaan meer dan 2500 jaar terug: het begon met een persoonlijke zoektocht van prins Siddharta Gautama om tot een diep begripen te komen van het mens-zijn. De traditie zegt dat aan het einde van deze lange en moeilijke reis, gedurende welke hij geconfronteerd werd met armoede, ziekte, ouderdom en dood, Siddharta transcendeerde als de Boeddha of de Verlichte. Via het Boeddhisme begeeft men zich op een innerlijke reis, vergemakkelijkt door meditatie en visualisatie, die door het materiële zijn heen breekt en een diep bewustzijn van de werkelijkheid probeert te verwerven. De werkelijkheid wordt hierbij heel anders verstaan dan wat de moderne wetenschap als haar visie naar voren brengt. Zij wordt gekenschetst in haar leeg zijn, vrij van gehechtheden en losgemaakt van elke begoocheling.

Het Boeddhisme zoekt ten diepste een verlossing van *Samsara* oftewel van het wiel van cyclisch bestaan dat ons gevangen houdt in ons aardse lijden. Het zoeken naar verlossing is niet een egoïstisch zoeken, maar wordt nagestreefd voor het welzijn van alle voelende wezens. Werkend naar dit algemeen goed is de *bodhisattva* (een Sanskriet woord voor "hij wiens wezen of essentie verlicht is"), zoals Joseph Campbell schreef 'een personage dat op het punt staat Boeddha-schap te verwerven: een soort redder van de wereld die in het bijzonder het universele principe van mededogen vertegenwoordigt.'

Het Tibetaans Boeddhisme ontwikkelde zijn unieke karakter doordat de Indiase vorm werd geconfronteerd met shamanistische praktijken en door de extreme natuurlijke omstandigheden van het Tibetaanse hoogland. Het Vajrayana Boeddhisme ontwikkelde zich in overeenstemming met de inheemse traditie van de *Bon* (een animistische volksreligie) en

kwam daaruit te voorschijn als een uiterst gevarieerd en complex geloofssysteem, compleet met woedende godheden, de magische en mystieke elementen van tantristische praktijken en het luidruchtig toepassen van uitgebreide beeldvormen en levendige kleuren. Veel Oosterse religies, en met name het Vajrayana Boeddhisme (de Noordelijke wijze van overbrengen van het dharma), hebben complexe en uitgebreide symboolsystemen ontwikkeld die ook tot de ruimten voor de eredienst zijn doorgedrongen, waaronder zich zowel gemeenschappelijke (de openbare tempel) als individuele (persoonlijk heiligdom) plaatsen bevinden. Centraal in het Tibetaans Boeddhisme staat de sacrale geometrie van de *mandala*. Een *mandala* is een cirkel die symbolisch getekend is om het heilige te wijden en te beschermen; zijn begrenzing scheidt het sacrale en het profane. Denise Patry Leidy schrijft: "*Mandala's* worden vaak beschreven als kosmische plattegronden zowel in uiterlijke zin, als diagrammen van de kosmos, als in innerlijke zin, als gidsen voor de psycho-fysieke oefeningen van een aanhanger." Zij vertegenwoordigen een manifestatie van het goddelijke en hebben daarom grote betekenis en waarde. De *mandala* dient als een herinnering aan onze innerlijke vermogens en geeft ons symbolisch een plattegrond of pad om ons naar verlichting te begeleiden.

Boeddhistische bouwvormen en voorwerpen berusten meestal op de geometrie van de *mandala*. De *stupa* of *chorten* is misschien wel de meest zichtbare manifestatie van deze heilige cirkel. Een *stupa* is een kegelvormig monument waarin Boeddha wordt vereerd, meestal rechtstreeks doordat er heilige relieken en botfragmenten in zijn begraven. Hoewel de bouwkundige vorm ervan per periode en per cultuur enorm varieert, blijft de basisvorm in grote mate hetzelfde vanwege zijn veeleisende geometrie in relatie tot de *mandala*. Het is in wezen de *mandala* in driedimensionale vorm, met ingangspunten op de omtrek en met de berg Meru (de *axis mundi*, waar hemel en aarde elkaar

raken), het centrum van het Boeddhistisch universum, oprijzend in het midden. Deze architectuur geeft, eenvoudig geschetst, zowel in zijn ongebroken materiële vormgeving als in zijn gerichtheid op devotie, uitdrukking aan de traditionele Boeddhistische cosmologie en zijn pad naar bevrijding.

Een mandala is een cirkel die symbolisch getekend is om het heilige te wijden en te beschermen; zijn begrenzing scheidt het sacrale en het profane...

Boeddhistische bouwvormen en voorwerpen berusten meestal op de geometrie van de mandala.

Stupa's zijn gewoonlijk stevige halfronde steenheuvels, hoewel er varianten zijn waarbij je binnenin aan de zijkanten functionele 'kapellen' vindt met schilderijen en beelden. Bovenop deze halfronde koepelvorm vind je vaak een complexe *harmika* (een kubusvormig stuk bovenop de koepel) waarin ringen zijn opgenomen die de vele Boeddhistische hemels voorstellen. Bij veel *stupa's* in Nepal en Tibet zijn doordringende ogen geschilderd op de *harmika* als symbool van de voornaamste Boeddha alles te zien. Langs zijn verticale as rijst de *stupa* op door de vijf elementen van aarde, water, vuur, lucht en ether. De *stupa*-vorm brengt het verhaal over van het pad naar bevrijding. John Powers schrijft, in zijn analyse van de bouwkundige vorm: "De basis is gericht naar de vier hoofdrichtingen en daarop zie je een koepel welke het element aarde voorstelt en het systeem van de universele schepping. Het staat als symbool voor onze wereld, waarin wezens geboren worden en sterven in een eindeloze reeks wedergeboorten onder de koepel van de hemel, totdat zij het pad naar bevrijding doorgronden. Dit pad wordt aangegeven door een serie ringen bovenop de koepel, vaak 10 in getal, die de

10 *bodhisattva*-niveaus voorstellen en het element vuur. Bovenop die *stupa's* bevindt zich vaak een parasol, symbool van de verlichting van de Boeddha's die de aardse wereld ontstegen zijn maar er toch mee in contact blijven door hun handelen in mededogen."

Veel geleerden hebben geschreven over de analogie die er bestaat tussen de as van de *stupa* met de *chakra's* of brandpunten van energie, van het tantrische model van het menselijk lichaam. De oorsprong en de reden voor het met de klok mee rond de *stupa's* lopen is niet duidelijk, maar deze devotievolle gewoonte lijkt overal in de Boeddhistische praktijk voor te komen. Thomas Barrie schrijft dat het pad rondom de *stupa's* "eenheid suggereert, omdat het pad en de plek elkaar tegelijkertijd scheppen." Het monument en de beweging maken samen eenheid; zij worden één.

Een ander bouwkundige vorm die centraal staat in het Tibetaans Boeddhisme is de *Gonpa* of meditatie-hal. Deze vorm van Boeddhisme hecht groot belang aan innerlijke overpeinzing, tantrische rituelen en voorstellingen van de godheid als hulpmiddelen tot ontdekking en bewustwording. De *gonpa* biedt de setting voor deze complexe en veeleisende activiteiten; een ruimte om iets in te brengen, om je te isoleren, je te concentreren, je los te maken en te transcenderen. Het zingen van uitgebreide gebeden en mantra's draagt bij aan het zoeken, waarbij de architectuur dient om de keelklanken te moduleren en te versterken. De *gonpa* vormt ook een *imago mundi* en zij maakt de wereld weer heilig, aangezien zij hem tegelijkertijd vertegenwoordigt en bevat. Eliade oppert dat "het ervaren van gewijde ruimte het 'stichten van de wereld' mogelijk maakt: waar het heilige zichzelf manifesteert in ruimte ontsluit het ware zich, de wereld komt tot bestaan." Waar het Boeddhisme onderscheiden wordt van veel religies, omdat het 'godloos' is, hebben de heilige ruimten ervan veel gemeen met die van zijn godvrezende tegenhangers. Vorm en ruimte worden voelbaar gemaakt door bewuste aandacht voor de materiële vorm,

het gebruik van licht, de hiërarchie en opeenvolging van de ruimten, de belijning van de details, het gebruik van beeldhouwkunst en decoratieve kunst en de rijke symboliek. Zoals het Boeddhisme accepteert dat er vele niveaus van begrijpen zijn bij de beoefenaars, zo is de Boeddhistische architectuur, door zijn vorm, ornamentatie en beschildering, bedoeld om een hele reeks voorkeuren en opvattingen weer te geven.

Dharma gaat westwaarts

Men heeft wel gezegd dat het nog steeds levend zijn van het Boeddhisme in grote mate te danken is aan het feit dat het zich steeds weer weet aan te passen aan nieuwe situaties en culturen. Historisch gezien was dit al zo toen het zich vanuit India naar Nepal en Tibet uitbreidde en daarna oostwaarts naar Thailand, China en Japan. Voortdurende transformatie is misschien met name van cruciaal belang nu deze Oosterse oude denktrant botst op de radicaal materialistische cultuur van Noord-Amerika met haar hoge tempo en haar zichtbare problemen.

Het was deze confrontatie van een wereldwijde wijsheidstraditie met de hedendaagse Westerse cultuur die de belangrijkste uitdaging vormde voor de 'World Atelier Global Design Studio' in de faculteit voor bouwkunde van de universiteit van Manitoba (zie ook de "*Canadian Architect*" van mei 1998). Deze studio voor doctoraal-studenten werd gebruikt als medium om de complexe aspecten van het symboolgebruik en zijn betekenissen en de sacrale aspecten binnen de architectuur te onderzoeken.

De wijze waarop studenten met de materiële wereld omgingen verschoof al snel van een pragmatische naar een symbolische benadering, waarbij voorwerpen zowel bewust als onbewust omgevormd werden tot meer betekenisvolle uitbeeldingen van het Dharma. Een paradox van de Boeddhistische architectuur is zijn noodzakelijk stoffelijke en blijvende vorm binnen een geloofssysteem dat het doorbreken van het materiële voorop stelt en

de vergankelijkheid huldigt, welke het best wordt geïllustreerd door de tijdelijke aard van Tibetaanse beeldhouwwerken van boter en door de ingewikkelde *mandala's* van zand.

Een veel voorkomend thema was de ontwikkeling en de verandering van Boeddhistische bouwkundige elementen, toen de leringen botsten met de plaats en de context van het project in de Canadese prairies. Plaatsen voor aanbidding reageren op unieke wijze op nieuwe technologieën, een ander klimaat, een extreem landschap en natuurlijk een grotere ethnische verscheidenheid onder de beoefenaars. Deze Westerse herinterpretatie was minder radicaal in de meditatie-hal in vergelijking met de *stupa*, misschien doordat de *stupa* al een monumentale vorm had en er een abstract gebruik van werd gemaakt voor het er aan de buitenkant omheen wandelen. Er ontstond een rijke verscheidenheid in al de *stupa*-ontwerpen - sommige hadden een vaste vorm, andere waren lege ruimtes in een los frame en weer andere begrensde ruimtes. Ondanks die verscheidenheid respecteerden ze allemaal de betekenis, het symbolische karakter en de rituelen die horen bij de Boeddhistische geloofsbeleving. Zo ging ook de materiële vorm uit van de traditionele vaste en aarden *chortens* uit Tibet; de *stupa's* gebruikten een interessant gamma aan materialen, bouwkundige systemen en bouwmethoden, van zwaar timmerhout tot bewerkt koper toe. Belichting werd ook gebruikt om dramatisch vorm te geven aan de ontmoeting van de gebruiker met het religieuze monument. Gebedswielen bedrukt met de mantra *om mani padme hum* ('heil aan het juweel in de lotus') werden vaak verwerkt in de gewijde bouwvorm, waarbij elke draai van het wiel gebeden uitzendt over de omgeving voor het welzijn van anderen.

Een ander aspect dat alle studenten belangrijk vonden voor het ontwerp was het pad, in het bijzonder in de interpretatie van de reis van de held. De choreografie van beweging, de lay-out van de route, de patronen, materialen en elementen dragen

allemaal bij aan het pad dat de vooruitgang symboliseert van het profane naar het heilige, en de beweging in de richting van verlichting en de vrijheid van samsara. Zoals de meditatie-hal ontworpen is om het denken te richten, zo is het pad ontworpen om te informeren en te inspireren, door het aandikken of afzwakken van de ervaringen van de pelgrims op het pad om bewustzijn te bereiken door het doorbreken van waanvoorstellingen. De studenten probeerden de grenzen tussen het natuurlijke en het door mensen gemaakte te vervagen, omdat zij tijdelijkheid en onderlinge verbondenheid als de centrale principes van het Boeddhisme zagen. Veel van de design-ontwerpen van het pad hadden een fysiek begin en einde, hoewel dat wat op gespannen voet staat met de Boeddhistische ideeën over de tijd als niet-lineair en cyclisch en over het universum als zijnde zonder begin en einde en met eindeloze cycli van schepping en verwoesting.

Meditaties over het Moderne Milieu

Gewijde architectuur neemt een speciale positie in de wereld in - een positie waarin een broos evenwicht wordt bewaard tussen de innerlijke en uiterlijke gebieden, tussen het bewuste en het onbewuste, tussen mensen en goden, tussen lichaam en geest, tussen het blijvende en het tijdelijke. Gewijde architectuur heeft ten doel om onze geloofsovertuigingen en onze aspiraties te concretiseren, om helderheid te brengen in abstracte en ongrijpbare begrippen die de meeste religies hanteren. Om met Le Corbusier te spreken: "het zingeven aan het bouwen probeert emoties op te roepen, de ervaring te transcenderen, en de gebruikers te bewegen." De 'World

Atelier Studio' probeerde studenten de gelegenheid te verschaffen om te pogen grip te krijgen op het sacrale, door het onderzoeken van vorm, ruimte en symbolen.

De Boeddhistische architectuur vertegenwoordigt, door gebruikmaking van precieze geometrie en door haar rijke symbolentaal, in een microkosmische vorm de aantoonbaar grenzeloze macrokosmos van het universum. Dat zij zich weet aan te passen aan nieuwe situaties en culturen wordt duidelijk gemaakt in de eigentijdse interpretaties van de studenten van oude thema's van eenheid en onderlinge verbondenheid. Paradoxaal genoeg vertonen deze projecten, in hun specifieke verwijzing naar het Tibetaans Boeddhisme, ook elementen die overeenkomen met die welke je aantreft in de heilige ruimten van vele religieuze tradities. Joseph Campbell merkt op: "Er is een ding waar we achter zullen komen, nl. dat, naarmate de nieuwe symbolen zichtbaar worden, ze niet identiek zullen zijn in de verschillende delen van onze aardbol; de omstandigheden van het leven ter plaatse, rolpatronen en tradities moeten allemaal samengebracht worden in de daadwerkelijke vormen. Daarom is het noodzakelijk dat de mensen begrijpen, en in staat zijn om te zien, dat door middel van verscheidene symbolen dezelfde verlossing wordt onthuld." We lezen in de Veda's 'De Waarheid is één, maar de wijzen noemen haar bij verschillende namen.' Een enkel lied wordt gemoduleerd door alle kleuringen die het koor der mensen daarin aanbrengt.

Vertaling: L.G.